

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09
AMIR TEMUR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI**

Jalilov Abdumaruf Abduraufovich

Buxoro shaxar kelajak markazi tugarak rahbari

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIV asrning ikkinchi yarmi – XV asr boshlarida Amir Temur tomonidan tashkil etilgan davlatda boshqaruv tizimining shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Amir Temurning markazlashgan davlat barpo etish siyosati, davlat hokimiyatining asosiy institutlari, markaziy va mahalliy boshqaruv tizimi, harbiy-ma'muriy boshqaruvning o'zaro uyg'unligi, mansab va lavozimlar tizimi hamda davlat xazinasini va soliq munosabatlari yoritiladi. Shuningdek, "Temur tuzuklari"da davlatni boshqarish, amaldorlarning vazifalari, raiyat bilan munosabat, tartib-intizom va adolat tamoyillarining ifodalanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida Amir Temur davridagi davlat boshqaruvi markazlashgan hokimiyat, harbiy-intizomiy tizim, hududiy boshqaruv va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tartibga soluvchi me'yorlarning o'zaro uyg'unligiga asoslanganligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar davlati, davlat boshqaruvi, markazlashgan davlat, "Temur tuzuklari", devon, amir, vazir, hokim, harbiy boshqaruv, soliq, xazina, raiyat, adolat.

KIRISH. XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahr hududida siyosiy parokandalik, ichki nizolar va mahalliy hukmdorlar o'rtasidagi hokimiyat uchun kurashlar kuchaygan edi. Chig'atoy ulusining siyosiy tanazzuli natijasida hududda bir necha mustaqil va yarim mustaqil siyosiy markazlar shakllangan. Bunday sharoitda mamlakat hududiy yaxlitligini ta'minlash, markaziy hokimiyatni mustahkamlash va samarali boshqaruv tizimini yaratish dolzarb siyosiy vazifaga aylandi.

Amir Temurning siyosiy maydonga chiqishi ana shunday murakkab tarixiy sharoitga to'g'ri keladi. U dastlab Movarounnahrdagi siyosiy kurashlarda faol ishtirok etib, keyinchalik markazlashgan davlat barpo etishga erishdi. 1370-yilda hokimiyatni qo'lga kiritgach, davlat boshqaruvining siyosiy, ma'muriy va harbiy asoslarini mustahkamlashga alohida e'tibor qaratdi.

Amir Temur tomonidan yaratilgan boshqaruv tizimi o'z davrining siyosiy-huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Uning davlat boshqaruvidagi qarashlari va amaliy faoliyati keyinchalik "Temur tuzuklari"da muayyan tizimga solingan.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda tarixiylik, xolislik, tizimlilik va qiyosiy-tarixiy tahlil tamoyillaridan foydalanildi. Amir Temur davridagi davlat boshqaruvi tarixiy-siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda o'rganildi.

Tadqiqotning asosiy manbalarini "Temur tuzuklari", Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asari, Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma"si, Ibn Arabshohning Amir Temur faoliyatiga oid asari hamda Temuriylar davri tarixiga bag'ishlangan zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida tarixiy manbalarni tahlil qilish, qiyoslash, tizimlashtirish, umumlashtirish va sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash usullaridan foydalanildi.

Amir Temurning davlat boshqaruvidagi asosiy maqsadlaridan biri Movarounnahrda markazlashgan siyosiy hokimiyatni shakllantirish va uning barqarorligini ta'minlash edi. XIV asrning ikkinchi yarmida mavjud siyosiy tarqoqlik sharoitida bunday vazifani amalga oshirish murakkab siyosiy va harbiy jarayonlarni talab qilgan.

Amir Temur hokimiyatni mustahkamlash jarayonida markaziy davlat boshqaruvi bilan bir qatorda hududiy boshqaruv tizimini ham shakllantirdi. Davlatning yirik hududlari markaziy hokimiyatga bo'ysunuvchi amirlar va hokimlar orqali boshqarildi.

Markaziy hokimiyatning mustahkamlanishida hukmdorning shaxsiy siyosiy nufuzi, harbiy kuch, amaldorlar tizimi va davlat boshqaruvida belgilangan tartib-qoidalarining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etdi.

Amir Temur davlatni boshqarishda maslahat va kengash institutiga ham katta e'tibor bergan. Muhim davlat masalalari tajribali amirlar, vazirlar va boshqa mansabdor shaxslar bilan maslahatlashgan holda hal qilingan. Bu esa boshqaruv jarayonida jamoaviy maslahat elementlarining mavjud bo'lganligini ko'rsatadi.

Amir Temur davlat boshqaruvida markaziy hokimiyatning asosiy instituti hukmdor hokimiyati hisoblangan. Amir Temur oliy siyosiy, harbiy va ma'muriy vakolatlarni o'z qo'lida mujassamlashtirgan.

Davlat boshqaruvida markaziy devon muhim o'rin egallagan. Devon orqali davlatning moliyaviy, ma'muriy va ayrim xo'jalik masalalari nazorat qilingan.

Davlat boshqaruvida vazirlar alohida o'rin tutgan. Ularning zimmasiga davlat xazinasi, moliya, soliq yig'imi, xo'jalik masalalari va boshqa ma'muriy vazifalarni amalga oshirish yuklatilgan.

"Temur tuzuklari"da vazirlarning faoliyatiga alohida e'tibor berilib, ularning halolligi, bilimdonligi, mas'uliyati va hukmdorga sadoqati davlat boshqaruvining muhim shartlari sifatida ko'rsatiladi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

Davlat boshqaruvida amaldorlarning vazifalarini aniq belgilash boshqaruv tizimining izchil ishlashini ta'minlashga xizmat qilgan.

Amir Temur tomonidan tashkil etilgan davlat keng hududlarni qamrab olganligi sababli hududiy boshqaruv masalasi alohida ahamiyatga ega edi.

Davlat hududlari turli ma'muriy birliklarga ajratilib, ularni boshqarish uchun hukmdorga sodiq amirlar va hokimlar tayinlangan. Hududiy hukmdorlar markaziy hokimiyatga bo'ysungan holda o'zlariga birlashtirilgan hududlarda tartibni ta'minlash, soliqlarni yig'ish, qo'shin uchun zarur resurslarni safarbar qilish va davlat farmonlarini amalga oshirish vazifalarini bajargan.

Hududiy boshqaruv tizimining markaziy hokimiyat bilan bog'langanligi davlatning siyosiy yaxlitligini ta'minlashga xizmat qilgan.

Shuningdek, Amir Temur mahalliy hokimlarning faoliyatini nazorat qilishga katta e'tibor bergan. Nazorat tizimi orqali mahalliy mansabdorlarning mustaqil siyosiy kuchga aylanishining oldini olishga intilgan.

Amir Temur davlat boshqaruvining o'ziga xos jihatlaridan biri harbiy va ma'muriy boshqaruvning o'zaro uyg'unlashganligidir.

Temuriylar davlatida qo'shin davlat hokimiyatining muhim tayanchi hisoblangan. Harbiy boshqaruv aniq tartib va bo'ysunish tizimiga asoslangan.

Qo'shin o'nlik, yuzlik, minglik kabi harbiy birliklarga bo'lingan. Har bir harbiy bo'linmaga tegishli mansabdorlar boshchilik qilgan. Bunday tizim qo'shin boshqaruvida intizom va tezkorlikni ta'minlashga xizmat qilgan.

Amir Temur harbiy boshqaruvda intizom, sadoqat va buyruqqa bo'ysunishni muhim tamoyil sifatida qaragan. Harbiy boshqaruvdagi tartib davlat boshqaruvining boshqa sohalariga ham ta'sir ko'rsatgan.

Harbiy amaldorlarning davlat boshqaruvidagi mavqei yuqori bo'lgan. Ular nafaqat harbiy yurishlarda, balki hududlarni boshqarish, davlat topshiriqlarini bajarish va markaziy hokimiyat qarorlarini amalga oshirishda ham ishtirok etganlar.

Amir Temur davlati boshqaruvida turli mansab va lavozimlar mavjud bo'lib, ular davlatning siyosiy, harbiy va ma'muriy faoliyatini tashkil etishda muhim rol o'ynagan.

Vazirlar, amirlar, hokimlar, devon xizmatchilari, harbiy boshliqlar va boshqa mansabdor shaxslar davlat boshqaruvining turli yo'nalishlarini amalga oshirgan.

Mansabdor shaxslarni tanlashda ularning kelib chiqishidan tashqari, shaxsiy qobiliyati, tajribasi, sadoqati va davlat xizmatidagi samaradorligiga ham e'tibor berilgan.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

“Temur tuzuklari”da amaldorlarning faoliyatini baholash, ularni tayinlash va lavozimidan chetlatish masalalariga ham alohida e’tibor berilgan.

Bu holat Amir Temur boshqaruv tizimida kadrlar masalasiga muayyan darajada tizimli yondashuv mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi.

“TEMUR TUZUKLARI”DA DAVLAT BOSHQARUVI TAMOYILLARI.

Amir Temur davridagi davlat boshqaruvini o‘rganishda “Temur tuzuklari” muhim tarixiy manba hisoblanadi. Asarda davlatni boshqarish, amaldorlarning vazifalari, harbiy tashkilot, raiyat bilan munosabat, soliq yig‘imi va adolat masalalariga oid ko‘plab qoidalar bayon etilgan.

Asarda davlat boshqaruvining muhim tamoyillari sifatida:

- adolat;
- maslahat;
- tartib-intizom;
- qonun va qoidalarga rioya qilish;
- amaldorlarning mas’uliyati;
- raiyat manfaatlarini hisobga olish;
- davlat xazinasini muhofaza qilish;
- harbiy kuchning tartibli tashkil etilishi

kabi jihatlar ilgari suriladi.

“Temur tuzuklari”da davlat boshqaruvi faqat hukmdorning shaxsiy hokimiyatiga emas, balki amaldorlar faoliyati, harbiy tizim, moliyaviy boshqaruv va ijtimoiy munosabatlarning o‘zaro bog‘liqligiga asoslangan tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Davlat boshqaruvining muhim yo‘nalishlaridan biri moliyaviy boshqaruv bo‘lgan. Keng hududlarni boshqarish, qo‘shin saqlash, shaharlar va infratuzilmani rivojlantirish uchun davlat xazinasiga muntazam mablag‘ tushib turishi zarur edi.

Soliqlar davlat xazinasining asosiy daromad manbalaridan biri bo‘lgan. Soliq yig‘ish tizimining tartibli tashkil etilishi davlat hokimiyatining iqtisodiy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

“Temur tuzuklari”da raiyatdan soliq undirishda me’yor va tartibga rioya qilish zarurligi ta’kidlanadi. Aholiga haddan tashqari og‘ir soliq yukini yuklash davlatning iqtisodiy va siyosiy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi haqidagi qarashlar ham aks etadi.

Shuningdek, davlat xazinasining mablag‘larini maqsadli sarflash, amaldorlarning moliyaviy faoliyatini nazorat qilish va davlat mulkini muhofaza qilish masalalari ham boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lgan.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

Amir Temur davlat boshqaruvida adolat tushunchasiga alohida ahamiyat bergan. “Temur tuzuklari”da hukmdorning asosiy vazifalaridan biri raiyatni himoya qilish, mamlakatda tartibni ta'minlash va adolatli boshqaruvni amalga oshirish sifatida talqin qilinadi.

Raiyatning davlatga munosabati ko'p jihatdan hokimiyatning iqtisodiy va huquqiy siyosatiga bog'liq bo'lgan. Shu sababli aholi xavfsizligini ta'minlash, savdo yo'llarini himoya qilish, soliqlarni tartibli yig'ish va amaldorlarning o'zboshimchaligiga yo'l qo'ymaslik davlat boshqaruvining muhim vazifalari sifatida qaralgan.

Adolat tamoyili davlat hokimiyatining legitimligini mustahkamlovchi siyosiy vositalardan biri sifatida namoyon bo'lgan.

Amir Temur boshqaruv tizimining muhim xususiyatlaridan biri davlat amaldorlari faoliyati ustidan nazorat o'rnatilganligidir.

Markaziy hokimiyat tomonidan tayinlangan amaldorlarning o'z vazifalarini qanday bajarayotganligi, davlat xazinasiga tushumlar, hududdagi tartib-intizom va aholining ahvoli to'g'risidagi ma'lumotlar nazorat qilingan.

Amaldorlarning o'z lavozimidan shaxsiy manfaat uchun foydalanishi davlat boshqaruvining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi sababli ularning faoliyatiga nisbatan talabchanlik mavjud bo'lgan.

Bu jihatlar Amir Temur davridagi davlat boshqaruvida nazorat va hisobdorlik elementlari shakllanganligini ko'rsatadi.

Amir Temur davrida shakllangan davlat boshqaruvi tizimi o'sha davr Markaziy Osiyosining siyosiy sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan. Markazlashgan hokimiyatning shakllanishi hududiy tarqoqlikni kamaytirish va davlatning siyosiy yaxlitligini ta'minlash imkonini berdi.

Davlat boshqaruvida markaziy va mahalliy hokimiyat o'rtasidagi munosabatlarning tartibga solinishi, harbiy boshqaruvning tizimlashtirilishi, mansabdorlarning vazifalarini belgilash, moliyaviy nazorat va adolat tamoyillariga e'tibor berilishi davlat boshqaruvining muhim jihatlarini tashkil etdi.

Amir Temur tomonidan yaratilgan boshqaruv tajribasi keyingi Temuriylar davrida ham ma'lum darajada davom ettirildi. Ayniqsa, Shohrux va Mirzo Ulug'bek davrlarida markaziy davlat boshqaruvi, viloyatlarni boshqarish va moliyaviy-ma'muriy tizimning ayrim jihatlari rivojlantirildi.

XULOSA. Amir Temur davrida shakllangan davlat boshqaruvi XIV asr oxiri – XV asr boshlaridagi Markaziy Osiyoning siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari bilan bog'liq holda vujudga kelgan murakkab boshqaruv tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Amir Temur davlat boshqaruvining asosiy negizini markazlashgan hokimiyat, hududiy boshqaruv, harbiy-ma'muriy tizim, mansabdorlar faoliyatini nazorat qilish, moliyaviy boshqaruv va adolat tamoyillari tashkil etgan.

Markaziy hokimiyat davlatning siyosiy yaxlitligini ta'minlagan bo'lsa, hududiy hokimlar va amirlar joylarda davlat siyosatini amalga oshirishga mas'ul bo'lgan. Harbiy boshqaruv esa davlatning siyosiy va hududiy manfaatlarini himoya qilishning muhim vositasi sifatida faoliyat ko'rsatgan.

“Temur tuzuklari”da davlat boshqaruviga oid qarashlarning tizimlashtirilishi ushbu davr siyosiy tafakkurida boshqaruv masalalariga katta e'tibor berilganini ko'rsatadi. Unda hukmdor va raiyat munosabati, amaldorlarning mas'uliyati, adolat, tartib-intizom, maslahat va davlat xazinasini boshqarish kabi masalalar o'z aksini topgan.

Shunday qilib, Amir Temur davridagi davlat boshqaruvi o'z davri uchun markazlashgan siyosiy hokimiyatni mustahkamlashga, keng hududlarni boshqarishga va davlatning harbiy-iqtisodiy salohiyatini ta'minlashga yo'naltirilgan boshqaruv modeli sifatida tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Temur. Temur tuzuklari. Toshkent: O'zbekiston, 2018.
2. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Toshkent: Sharq, 1997.
3. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. Toshkent: O'zbekiston, 1996.
4. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi (Ajoyib al-ma'qdur fi tarixi Taymur). Toshkent: Mehnat, 1992.
5. Bartold V.V. Turkestan v epokhu mongolskogo nashestviya. Moskva: Nauka.
6. Yakubovskiy A.Yu. Timur. Moskva: Nauka.
7. Ulug'bek B. Amir Temur va Temuriylar davri tarixi. Toshkent.
8. Ahmedov B.A. Amir Temur. Toshkent: Fan.
9. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent: Sharq, 2000.
10. Mukminova R.G. Ocherki po istorii remesla i trgovli Samarkanda i Bukhary v XVI veke. Toshkent: Fan.
11. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
12. Woods J.E. The Timurid Dynasty. Bloomington: Indiana University.